

Основни граматически, правописни и пунктуационни правила

I. Основни правила за употреба на пълен и кратък определителен член

Българският език е развил една особена морфологична категория – определеност, която се изразява чрез членуване на имената.

Определителният член е формообразуваща морфема, чието място е след основата или окончанието на думата и означава, че обектът е определен, т. е. известен на участниците в комуникативния акт.

1. Видове определителен член

1.1. за мъжки род

- ед. ч. – кратък – **а; - я**; (стола, коня)

- ед. ч. – пълен – **ът; - ят**; (столът, конят)

НО! Бояджията, бащата, папата

- мн. ч. – **те** (столовете, конете)

1.2. за женски род

- ед. ч. – **та** (жената, радостта)

- мн. ч. – **те** (жените, книгите)

1.3. за среден род

- ед. ч. – **то** (детето, морето)

- мн. ч. – **та; - те**; (децата, момците)

2. С пълен определителен член – **ът** или – **ят** се членуват:

2.1. **подлогът** (м. р., ед. ч.)

Пр. Кулгът към езика е вече мерило за културата.

Хуморът е веселата смърт на поета.

2.2. **съгласуваните определения към подлога**

Пр. Творческият процес е еднакъв у даровития и у бездарния писател.

2.3. **сказуемното определение на подлога**

Пр. Моят най-добър приятел е отличникът на випуска.

3. С кратък определителен член – **а, - я** се членуват второстепенните части на изречението (допълнение, определение към допълнението, обстоятелствено пояснение, приложение)

➤ След предлог в изречението думата не се членува с пълен определителен член.

ПУНКТУАЦИЯ

I. Кога пишем запетая?

1. Между еднородните части в изречението винаги се пише запетая

Еднородните части са думи в изречението, които са: от една и съща **част на речта**; свързани със **съчинителна връзка**; една и съща **част на изречението**.

Пр. **Мъже, жени, деца** – всички бягаха и чезнеха като призраци.

Нощното приключение на най-малката му сестра засегна чувството му за **нравственост, за чест, за ред**.

Внимание! Как можем да различаваме еднородните от нееднородните определения? Между еднородните определения може да се постави съюзът **и**, докато между нееднородните това е невъзможно.

Пр. Те разнасяха славата му на **мъдър и благовъзпитан** духовник. (Между еднородните части може да се постави съюзът **и**.)

Имаше време за сън – дълга и предълга беше **късната и есенна** нощ. (Частите са нееднородни, защото не може да се постави съюзът **и**.)

- Пред еднократно употребените съюзи **и** или **или** в сложното изречение, както и в простото, **не се пише запетая**.

Пр. Просто отидох там и седнах на първата голяма маса.

- **Запетая пишем**, когато пред съюза **и** свършва някакво подчинено изречение, което се отделя пунктуационно в сложното изречение.

Пр. Дватама се изгледаха от глава до крака, като че искаха да покажат надмощието си един пред друг, **и** заиграха един срещу друг.

- **Запетая пишем**, когато пред **и** стои вметната или обособена част на изречението, отделена със запетая.

Пр. Той поправи воденицата, едничко наследство, останало от баща му, **и** заживя около нея.

- **Запетая се пише** пред втория и пред всеки следващ съюз с еднакви съставки в сложното изречение като: **и...и; или...или; ни...ни; нито...нито; хем...хем** и т. н.

Пр. Той **или** лежеше със стенание в леглоо си, **или** мълчаливо се разхождаше.

Нито се бавихе, **нито** те видях до огъня.

- Ако в сложното изречение употребеният повече от веднъж съюз **и** свързва двойки от неравноправни помежду си по значение синтактични единици, пред съюза **и** **не се пише запетая**.

Пр. Станчо погледа, погледа, па уморено седна на камъните под черковната стряха **и** беззлобно заяде хляб **и** сирене.

- **Запетая се пише** пред второто и пред всяко следващо изречение, свързано със съюзи с различни съставки като: **ли...или; дали...или; не само...а и** и др.

Пр. Жена ми винаги разпознаваше една чашка **ли** съм пил, **или** три.

Не само ще я покана на вечеря, **а** и ще я взема с мен на бала.

- В сложното изречение подчинените изречения със следните съюзни връзки: **че, като, щом като, след като, тъй като, докато, откак, щом, докле, дорде, като да**,

сякаш, като че, без да, освен че, въпреки че, макар че, преди и др. **се отделят от едната или от двете страни със запетая.**

Пр. След това усетих как тя се отдели от мен и изчезна, **сякаш** се бе превърнала във въздух.

Внимание! Запетая пред **като** се пише само когато изпълнява функцията на съюзна връзка и свързва главното с подчиненото изречение, но не и когато е употребена като дума за сравнение.

Пр. Той потегли към върха, **като** не знаеше какво го очаква там.

Цветето се рееше из въздуха **като** пеперуда.

- Когато съчетанията **при условие че** и **при положение че** се използват като съюзна връзка между две изречения, **запетая се пише пред първата дума.**

Пр. Ще предам ръкописа си навреме, **при условие че** нямам други спешни задачи.

Обади ми се по телефона, **при положение че** аз не те потърся.

- В началото и в края на подчинените изречения с относителни местоимения и наречия **се поставя запетая.**

Пр. Това бяха първите думи, **които се чуха**, откак влязохме в гръда на Родоп.

Жеата, **която току-що влезе в магазина**, е майката на Нонка.

- Когато относителните местоимения влизат в словосъчетание и не стоят в самото начало на подчиненото изречение, **запетаята се поставя** не пред самото относително местоимение, а в началото на словосъчетанието.

Пр. Нямах срещнат човек, **пред когото** да пропусне да не каже нещо за нея.

- **Запетая не се пише** пред относителните наречия *когато, където, защото* и пр., когато пред тях стои съюзът **и** или уточняващо наречие (**само, едва, чак**).

Пр. Изправи се **чак когато** чу тропот от копита зад себе си.

Светът ще бъде щастлив **само когато** всички хора имат души на художници.

Основни правила за употребана главни букви

- В началото на всяко изречение **задължително се пише главна буква.**

Пр. Хората се натрупаха да гледат.

- След тире пряката реч започва с главна буква.

Пр. Христина застан пред него и му рече:

- **Ще** те надиграя!

- Пряката реч в кавички започва с главна буква.

Пр. Чувам ги в махалата да си приказват: „Гледай какъв комшия, какъв човек!”

- След обръщение, написано на нов ред в документи, писма и молби, изречението започва с главна буква.

Пр. Уважаеми господин Директор,

Моля да ми бъде разрешен платен годишен отпуск.

- Подзаглавията се пишат с главна буква

Пр. По пътя на надеждата

(Съчинение разсъждение)

- С главни букви се пишат:

- съществителните собствени имена на лица

- презимена на лица

- фамилни имена на лица

- прозвища
- псевдоними
- широко известни приложения от нарицателни съществителни

Пр. Атанас Далчев

Крали Марко

Отец Паисий

Братя Грим

Дядо Коледа

- Названията на всички християнски празници се пишат с главна буква.

Пр. Възкресение; Гергьовден; Великден; Рождество Христово

- Именаата на учреждения, учебни заведения, различни организации, институти и други се пишат с главна буква.

Пр. Народно събрание; Софийски университет; Български държавни железници; Българска академия на науките

- С начална главна буква се пишат и названията на важни исторически събития.

Пр. Възраждане; Българско възраждане; Освобождението; Априлското въстание

- Пише се главна буква, когато авторът иска да изрази по-особено отношение към онова, което назовават думите, които обикновено се пишат с малка буква.

Пр. Аз искам да стана **Човек**!

- При названия и псевдоними словосъчетания пишем главна буква само в началото на първата дума, ако втората съставка не е собствено име.

Пр. Зоркото око; Поразяващата ръка; Летящият холандец

- Имената на космически обекти и небесни тела, както и астрономически понятия и термини се пишат с главна буква.

Пр. Венера; Вселена; Марс; Млечен път; Слънчева система; Слънце

- Притежателни прилагателни за означаване на лична принадлежност, получени от собствени иимена, окончаващи на *-ов*, *-ев*, *-ин*, се пишат с главна буква.

Пр. Вазови произведения; Ботеви четници; Нютонов закон

Внимание! Ако две собствени имена образуват сложно прилагателно, оформено с тире, главна буква пишем при двете части на прилагателното: **Елин-Пелинов** разказ; **Кирило-Методиев** език.

- Пишем главна буква при прилагателни, завършващи на *-ски*, *-ска*, *-ско*, когато се използват като собствени имена.

Пр. Охридско езеро; Пловдивски окръг; Белгийска легация и др.

НО! Когато не се използват като собствени имена, се пишат с **малка буква**: ботевска вяра; вазовски патос; елинпелиновски разказ.

- Съкратените сложни буквени названия (абривиатурите) се пишат с главни букви, без точки помежду им.

Пр. **БАН**; **БЗНС**; **ВУЗ** и др.

Внимание!

✓ Титли на дейци на науката, културата и спорта, длъжности, научни звания и степени, поставени пред собственото име в свързан текст, се пишат с **малка буква**: акад. Стоянов; генерален директор Петков; д-р Николов и др.

✓ Имената на дните, месеците, годишните времена и подобни се пишат с **малка буква**: май; есен; неделя и др.

✓ Имената на жители на континенти, държави, области и селища, на членове на различни раси и етнически групи се пишат с **малка буква**: българин; будизъм; български език; източно православен; родопчанин и др.

Бройна форма на съществителните имена

Само съществителните нарицателни имена от м. р., ед. ч., които завършват на съгласен звук и се намират след числително бройно или наречия за количество (колко, толкова, няколко), имат освен обикновената форма за множествено число и друга, по-особена форма – **бройна**, с окончание – **а** или – **я**.

Пр. стол (ед. ч.) – столове (мн. ч.) – 5 стола (**бройна форма**)

След няколко часа на мястото не се виждаше вече нищо.

Внимание! Съществителните имена за **лица** не притежават бройна форма.

Пр. В автобуса влязоха петима **ученици**.

А не: В автобуса влязоха петима **ученика**.

Полезни съвети!

Ако имате колебания за правописа на думите, потърсете други техни форми, за да направите проверка.

Пр. храбър/ храбар

дошъл/ дошал

казъл/ казал

Проверяваме думите чрез формите им в мн. ч. Когато гласната в мн. ч. изпадне, означава, че в ед. ч. е „**ъ**“. Когато гласната в мн. ч. се запази, тогава имаме гласата „**а**“.

Пр. храбри – следователно се пише с „**ъ**“

дошли – следователно се пише с „**ъ**“

казали – следователно се пише с „**а**“

Но! гълъб – гълъби; камък – камъни;

Двойно „**н**“

Когато думата в ед. ч. завършва на „**нен**“, в мн. ч. тя се изписва с двойно „**н**“.